

تقریرات درس خارج فقه

حضرت آیت الله سید محمد رضا مدرس طباطبایی یزدی (دامت برکاته)

سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱

جلسه‌ی هفتاد و پنجم؛ یکشنبه ۱۳۹۲/۱/۱۸

وجه دوم

وجه دیگری که مرحوم شیخ برای اثبات خراجی بودن اراضی مفتوح در زمان خلفا بیان می‌کند آن است که ما علم به رضایت ائمه علیهم‌السلام به این جهادها داریم؛ چون موجب گسترش توحید و اعلا‌ی کلمه‌ی حق شده است و در روایات متعدد وارد شده که «أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَنْصُرُ هَذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلْقَ لَهُمْ»^۱ بنابراین ممکن

۱. به این مضمون شیعه و سنی روایت کرده‌اند، [روایت شیعه چنین است:

✓ وسائل الشیعه، ج ۱۵، کتاب الجهاد، ابواب جهاد العدو، باب ۹، ح ۱، ص ۳۴ و الکافی، ج ۵، ص ۱۳:

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ بُرَيْدٍ عَنْ أَبِي عَمْرِو الزُّبَيْرِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ أَخْبِرْنِي عَنِ الدُّعَاءِ إِلَى اللَّهِ وَالْجِهَادِ فِي سَبِيلِهِ أَمْ هُوَ لِقَوْمٍ لَا يَحِلُّ لَهُمْ وَلَا يَقُومُ بِهِ إِلَّا مَنْ كَانَ مِنْهُمْ أَمْ هُوَ مُبَاحٌ لِكُلِّ مَنْ وَحَدَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَآمَنَ بِرَسُولِهِ عليه السلام وَمَنْ كَانَ كَذَا فَلَهُ أَنْ يَدْعُوَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَإِلَى طَاعَتِهِ وَأَنْ يُجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟ فَقَالَ: ذَلِكَ لِقَوْمٍ لَا يَحِلُّ لَهُمْ وَلَا يَقُومُ بِهِ إِلَّا مَنْ كَانَ مِنْهُمْ فَقُلْتُ: مَنْ أَوْلَيْكَ؟ فَقَالَ: مَنْ قَامَ بِشَرَائِطِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْقِتَالِ وَالْجِهَادِ عَلَى الْمُجَاهِدِينَ فَهُوَ الْمَأْذُونُ لَهُ فِي الدُّعَاءِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَمَنْ لَمْ يَكُنْ قَائِمًا بِشَرَائِطِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْجِهَادِ عَلَى الْمُجَاهِدِينَ ... قَدْ عَلَّمْنَاكُمْ مَا شَرَطَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى أَهْلِ الْجِهَادِ الَّذِينَ بَايَعَهُمْ وَاشْتَرَى مِنْهُمْ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِالْجِنَانِ فَلْيُصَلِّحْ امْرُؤٌ مَا عَلَّمَ مِنْ نَفْسِهِ مِنْ تَقْصِيرٍ عَنْ ذَلِكَ وَلْيَعْرِضْهَا عَلَى شَرَائِطِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَإِنْ رَأَى أَنَّهُ قَدْ وَفَى بِهَا وَتَكَامَلَتْ فِيهِ فَإِنَّهُ مِمَّنْ أَدْنَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ فِي الْجِهَادِ وَإِنْ أَبِي إِلَّا أَنْ يَكُونَ مُجَاهِدًا عَلَى مَا فِيهِ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى الْمَعَاصِي وَالْمَحَارِمِ وَالْإِقْدَامِ عَلَى الْجِهَادِ بِالتَّخَبُّطِ وَالْعَمَى وَالْقُدُومِ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ بِالْجَهْلِ وَالرَّوَايَاتِ الْكَاذِبَةِ فَلَقَدْ لَعَمْرِي جَاءَ الْأَثَرُ فِيمَنْ فَعَلَ هَذَا الْفِعْلَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَنْصُرُ هَذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلْقَ لَهُمْ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ امْرُؤٌ وَلْيَحْذَرْ أَنْ يَكُونَ مِنْهُمْ فَقَدْ بَيَّنَّ لَكُمْ وَ لَا عُدْرَ لَكُمْ بَعْدَ الْبَيَانِ فِي الْجَهْلِ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَحَسْبُنَا اللَّهُ عَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ.]

روایت عامه تعبیرش این چنین است: «ان الله يؤيد [ليؤيد] هذا الدين بالرجل الفاجر».*

این روایت از روایات عجیب و تکان دهنده است. به خداوند متعال از دست شیطان و نفس اماره پناه می‌بریم که چه بسا ممکن است ما نیز مصداق این روایت بوده و بالای منبر مردم را دعوت به توبه و رعایت تقوا کنیم و مردم به آن عمل کنند و راه به سوی بهشت ببرند، ولی نستجیر

است لشکری که حتی از جانب خلیفه‌ی اموی گسیل شده، موجب اعلا‌ی کلمه‌ی توحید شود، هرچند خودشان بهره‌ای ندارند. بنابراین علم به رضایت ائمه علیهم‌السلام وجود دارد و این رضایت باطنی کافی است؛ زیرا اذن، موضوعیت ندارد بلکه طریقت دارد.^۱

نقد وجه دوم

این وجه یک جهت کبروی دارد و یک جهت صغروی، جهت کبروی آن است که آیا علم به رضایت ائمه علیهم‌السلام به این غزوات در خراجی بودن زمین کافی است یا این که ابراز اذن نیز لازم است؟ ظاهراً ابراز اذن فقط طریقت دارد و به حسب فهم عرفی و عقلائی از روایات، احتمال داده نمی‌شود که ابراز اذن خصوصیت داشته باشد، بلکه اگر علم به رضایت نیز باشد می‌تواند جانشین اذن باشد. ولی مهم صغرای آن است که از کجا کشف کنیم همه‌ی فتوحات به آن نحوی که از لحاظ زمان، مکان، کیفیت و شرائط واقع شده، مورد رضایت ائمه علیهم‌السلام بوده است؟

ممکن است نتیجه‌ی جنگ‌هایی که واقع شده مورد رضایت ائمه علیهم‌السلام باشد، اما نحوه‌ی جهاد و شرائطی که در آن معتبر است رعایت نشده و مورد رضایت ائمه علیهم‌السلام نباشد؛ مثلاً یکی از شرائط آن است که ابتدا از نیروی مقابل اسلام، دعوت به پذیرش اسلام شود، یا یکی دیگر از شرائط عدم کشتن شیخ، شیخه و اطفال است و ... از کجا بدانیم غزوه‌هایی که آنان به آن نحو خصوصاً در زمان خلیفه‌ی سوم و بعد از آن انجام داده‌اند، مورد رضایت ائمه علیهم‌السلام بوده است؟! بلکه در بعضی جاها علم داریم که نهی کرده و فرموده‌اند «لَا غَزْوَ إِلَّا مَعَ إِمَامٍ عَادِلٍ»^۲ و «يَتَعَجَّلُونَ قَتْلَهُ فِي الدُّنْيَا وَ قَتْلَهُ فِي الْآخِرَةِ»^۱ بنابراین نمی‌توانیم علم به رضایت

بالله خودمان عمل نکنیم و بهره‌ای نبریم!

* راجع: صحیح البخاری، ج ۸، ص ۴۳ و ج ۱۰، ص ۹۶۵ و ج ۱۶، ص ۴۵۶؛ صحیح مسلم، ج ۱، ص ۷۳؛ مسند احمد حنبل، ج ۲، ص ۳۰۹؛ سنن الدارمی، ج ۳، ص ۱۶۳۶؛ الشرح الکبیر لابن قدامه، ج ۱۰، ص ۳۷۷؛ المغنی لابن قدامه، ج ۹، ص ۲۰۱ و ...

۱. کتاب المکاسب، ج ۲، ص ۲۴۶.

مضافاً إلى أنه يمكن الاكتفاء عن إذن الإمام المنصوص في رسالة الوراق بالعلم بشاهد الحال برضى أمير المؤمنين عليه السلام و سائر الأئمة بالفتوحات الإسلامية الموجبة لتأييد هذا الدين. و قد ورد: «أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ مِنْهُ».

۲. تحف العقول، ص ۱۷۵.

... يَا كُمَيْلُ لَا غَزْوَ إِلَّا مَعَ إِمَامٍ عَادِلٍ وَلَا نَفْلَ إِلَّا مِنْ إِمَامٍ فَاضِلٍ ...

✓ وسائل الشیعة، ج ۱۵، کتاب الجهاد، ابواب جهاد العدو و ما یناسبه، باب ۱۰، ح ۲، ص ۴۳ و الکافی، ج ۵، ص ۲۰.

و [مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي غُرَّةَ السُّلَمِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلَهُ

ائمه عليهم السلام حاصل کنیم. بلکه ممکن است در موردی - نه به عنوان قاعده‌ی کلیه - علم به رضایت امام علیه السلام حاصل شود که آن حکمش جداست.

اما این که شیخ استناد کردند به روایتی که فرمود «أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَنْصُرُ هَذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَّا خَلْقَ لَهُمْ» می‌گوییم معنای آن، این نیست که پس عمل آنان مورد رضایت ائمه علیهم السلام می‌باشد، بلکه عمل آن‌ها حرام بوده و امام هم راضی به عمل آنان نبوده، ولی نتیجه‌ی نهایی آن عمل این شده که اسلام گسترش یافته و از این حیث مورد رضایت ائمه علیهم السلام بوده، اما از حیث کیفیت، مرضی ائمه علیهم السلام نبوده است.

وجه سوم

سومین وجهی که شیخ برای احراز اذن امام علیه السلام در فتح بلاد ذکر می‌کنند آن است که: همان‌طور که در معاملات و افعال دیگر، فعل مسلمانان را حمل بر صحت می‌کنیم، باید فعل مسلمانان در جهاد و فتح بلاد را نیز حمل بر صحت کنیم و در نتیجه بگوییم جهادشان با اذن امام علیه السلام واقع شده است.^۲

رَجُلٌ فَقَالَ: إِنِّي كُنْتُ أَكْثَرَ الْغَزْوِ أَبْعَدُ فِي طَلَبِ الْأَجْرِ وَأَطِيلُ فِي الْغِيْبَةِ فَحَجِرَ ذَلِكَ عَلَيَّ فَقَالُوا لَا غَزْوَ إِلَّا مَعَ إِمَامٍ عَادِلٍ فَمَا تَرَى أَصْلَحَكَ اللَّهُ؟ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِنَّ شَيْئًا أَنْ أَجْمَلَ لَكَ أَجْمَلْتُ وَإِنْ شَيْئًا أَنْ الْأَخْصَ لَكَ لَخَّصْتُ فَقَالَ: بَلْ أَجْمَلُ فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَحْشُرُ النَّاسَ عَلَى نِيَّاتِهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ: فَكَأَنَّهُ اشْتَهَى أَنْ يُلْخِصَ لَهُ قَالَ: فَلَخَّصْتُ لِي أَصْلَحَكَ اللَّهُ فَقَالَ: هَاتِ فَقَالَ الرَّجُلُ غَزَوْتُ فَوَاقَعْتُ الْمُشْرِكِينَ فَنَبَغِي قِتَالَهُمْ قَبْلَ أَنْ أَدْعُوهُمْ فَقَالَ: إِنْ كَانُوا غَزَوْا وَ قَاتَلُوا وَ قَاتَلُوا فَانْكَ تَجْتَرِي بِذَلِكَ وَإِنْ كَانُوا قَوْمًا لَمْ يَغْزُوا وَ لَمْ يُقَاتِلُوا فَلَا يَسْعُكَ قِتَالُهُمْ حَتَّى تَدْعُوهُمْ فَقَالَ الرَّجُلُ: فَدَعَوْتُهُمْ فَأَجَابَنِي مُجِيبٌ وَ أَقْرَبَ بِالْإِسْلَامِ فِي قَلْبِهِ وَ كَانَ فِي الْإِسْلَامِ فَجِيرٌ عَلَيْهِ فِي الْحُكْمِ وَ انْتَهَكْتَ حُرْمَتَهُ وَ أَخَذَ مَالَهُ وَ اغْتَدَى عَلَيْهِ فَكَيْفَ بِالْمَخْرَجِ وَ أَنَا دَعَوْتُهُ فَقَالَ: إِنَّكُمَا مَا جُورَانِ عَلَيَّ مَا كَانَ مِنْ ذَلِكَ وَ هُوَ مَعَكَ يَحُوطُكَ مِنْ وَرَاءِ حُرْمَتِكَ وَ يَمْنَعُ قِبْلَتَكَ وَ يَدْفَعُ عَنْ كِتَابِكَ وَ يَحْتَقِنُ دَمَكَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَكُونَ عَلَيْكَ يَهْدِمُ قِبْلَتَكَ وَ يَنْتَهِكُ حُرْمَتَكَ وَ يَسْفِكُ دَمَكَ وَ يُحْرِقُ كِتَابَكَ.

۱. همان، باب ۶، ح ۴، ص ۳۱ و تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۱۲۵:

و [مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ] بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْبُدٍ عَنْ وَاصِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا تَقُولُ فِي هَوْلَاءِ الَّذِينَ يُقْتَلُونَ فِي هَذِهِ النُّغُورِ؟ قَالَ: قَالَ: الْوَيْلُ لِمَنْ يَتَعَجَّلُونَ قِتْلَةً فِي الدُّنْيَا وَ قِتْلَةً فِي الْآخِرَةِ وَ اللَّهُ مَا الشَّهِيدُ إِلَّا شَيْعَتُنَا وَ لَوْ مَاتُوا عَلَى فُرْشِهِمْ.

✓ تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۱۲۵:

عَنْهُ [مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ يُونُسَ قَالَ: سَأَلَ أَبَا الْحَسَنِ عليه السلام رَجُلٌ وَ أَنَا حَاضِرٌ فَقَالَ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنْ رَجُلًا مِنْ مَوَالِيكَ بَلَغَهُ أَنَّ رَجُلًا يُعْطَى سَيْفًا وَ فَرَسًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاتَاهُ فَأَخَذَهُمَا مِنْهُ ثُمَّ لَقِيَهُ أَصْحَابُهُ فَأَخْبَرُوهُ أَنَّ السَّبِيلَ مَعَ هَوْلَاءِ لَا يَجُوزُ وَ أَمْرُهُ بَرْدَهُمَا قَالَ: فَلْيَفْعَلْ قَالَ: قَدْ طَلَبَ الرَّجُلُ فَلَمْ يَجِدْهُ وَ قِيلَ لَهُ قَدْ شَخَّصَ الرَّجُلُ قَالَ: فَلْيُرَابِطْ وَ لَا يُقَاتِلْ قُلْتُ: مِثْلَ قَرْوِينَ وَ عَسْقَلَانَ وَ الدَّيْلَمِ وَ مَا أَشْبَهَ هَذِهِ النُّغُورِ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَإِنْ جَاءَ الْعَدُوُّ إِلَى الْمَوْضِعِ الَّذِي هُوَ مُرَابِطٌ كَيْفَ يَصْنَعُ؟ قَالَ: يُقَاتِلُ عَنْ بَيْضَةِ الْإِسْلَامِ قَالَ: يُجَاهِدُ؟ قَالَ: لَا إِلَّا أَنْ يَخَافَ عَلَى ذَرَارِيِّ الْمُسْلِمِينَ قُلْتُ: أَرَأَيْتَكَ لَوْ أَنَّ الرُّومَ دَخَلُوا عَلَى الْمُسْلِمِينَ لَمْ يَنْبَغْ لَهُمْ أَنْ يَمْنَعُوهُمْ؟ قَالَ: يُرَابِطُ وَ لَا يُقَاتِلُ فَإِنْ خَافَ عَلَى بَيْضَةِ الْإِسْلَامِ وَ الْمُسْلِمِينَ قَاتَلَ فَيَكُونُ قِتَالُهُ لِنَفْسِهِ لَا لِلسُّلْطَانِ لِأَنَّ فِي دُرُوسِ الْإِسْلَامِ دُرُوسَ ذِكْرِ مُحَمَّدٍ عليه السلام.

۲. كتاب المكاسب، ج ۲، ص ۲۴۶:

نقد وجه سوم

خدمت مرحوم شیخ عرض می‌کنیم: مقصودتان از حمل فعل مسلم بر صحت، کدام مسلم است؟ اگر مقصودتان خلفاء و امرایی که در مرکز قدرت بودند باشد، باید بگوییم یقین به حرام بودن فعلشان داریم؛ زیرا آنها غاصبانه در مسند حکومت قرار گرفته و تجهیز جیش کردند، پس احتمال صحّت نمی‌دهیم تا حمل بر صحّت کنیم.

و اگر مقصودتان توده‌ی مسلمانانی که با فرمان خلفاء و امراء جهاد کردند می‌باشد، می‌گوییم فعل آنان را نیز نمی‌توانیم حمل بر صحت کنیم؛ زیرا آنان، حکام را اولی الامر خود می‌دانستند و معتقد بودند خلیفه‌ی پیامبرند و باید از آنان اطاعت کرد، لذا نمی‌توان حمل بر صحّت کرد؛ چون براساس این عقیده جهاد می‌کردند. اما اگر مقصودتان شیعیان محدودی که طبق نقل برخی تواریخ در بعضی غزوات شرکت می‌کردند باشد، می‌گوییم قطعاً فعل آنان حمل بر صحّت می‌شود، ولی معلوم نیست فعل آنان به عنوان جهاد بوده یا به عنوان تقیه، علاوه بر آن که فتح فقط مستند به آنان نیست، بلکه مستند به کل است، در حالی که نمی‌توان فعل اکثریت آنان را حمل بر صحّت کرد.

اشکال سید خوئی رحمته‌الله بر وجه سوم

سید خوئی رحمته‌الله بر شیخ این چنین اعتراض می‌کنند که حمل فعل مسلم بر صحت در موردی است که فعل دو وجه داشته باشد؛ وجه صحّت و وجه فساد؛ مانند بیع که ممکن است به نحو صحیح واقع شود و ممکن است به نحو فاسد که طبق اصالة الصحة می‌توانیم بگوییم به نحو صحیح واقع شده است. اما اگر هر دو وجهی که فعل دارد صحیح باشد، دیگر نمی‌توان حمل بر صحّت کرد و با حمل بر صحّت، اثبات یک شق آن کرد؛ مثلاً کسی که نماز می‌خواند و نمی‌دانیم نمازش، نماز واجب است یا مستحب؛ یا نمی‌دانیم أداء است یا قضاء، نمی‌توانیم اصالة الصحة جاری کرده بگوییم نمازش، نماز واجب و أداء می‌باشد؛ چون شق دیگر آن؛ یعنی نماز مستحب و نماز قضاء نیز صحیح است. در ما نحن فیه هم از آن جا که هر دو وجه غزو صحیح بوده - یعنی اگر با اذن امام رحمته‌الله باشد اراضی، متعلق به مسلمین شده و خراجی می‌باشد و اگر بدون اذن امام رحمته‌الله باشد، متعلق به امام رحمته‌الله شده و از انفال می‌باشد - نمی‌توان اصالة الصحة جاری کرد و گفت با

مع آنه یمکن أن یقال بحمل الصادر من الغزاة من فتح البلاد علی الوجه الصحیح، و هو کونه بأمر الإمام رحمته‌الله.

اذن امام عليه السلام بوده و ارض خراجی می باشد.^۱

نقد کلام سید خوئی رحمته الله

خدمت این سید بزرگوار عرض می کنیم: شق دوم غزو که می فرمایید صحیح است آیا با اذن امام عليه السلام بوده یا بدون اذن؟ اگر بدون اذن بوده که شما نمی توانید بگویید صحیح است؛ چون مراد از صحیح یعنی هم تکلیفاً صحیح باشد و هم وضعاً و قطعاً از لحاظ تکلیفی فعلشان حرام بوده است. پس باید بگویید امام عليه السلام راضی بوده است و در نتیجه اراضی مفتوح العنوة، ملک مسلمین و ارض خراجی می شود؛ زیرا عنوة فتح شده و علم به رضایت حضرت وجود دارد و خود شما تبعاً للشیخ فرمودید علم به رضایت معصوم عليه السلام کفایت از ابراز اذن می کند. بنابراین اشکالتان بر شیخ وارد نیست.

ولی حقیقت امر آن است همان طور که شیخ اشاره فرمود: جهاد، «صحیح و فاسد» و «حرام، واجب و جایز» دارد، اگر غزو به غیر اذن امام باشد، حرام بوده و مصداق القاء نفس در تهلکه و «يَتَعَجَّلُونَ قَتْلَهُ فِي الدُّنْيَا وَ قَتْلَهُ فِي الْآخِرَةِ» است - بله دفاع آن هم به قصد دفاع از حدود و بیضه‌ی اسلام؛ نه تقویت دولت سلطان جائر اشکالی ندارد - و در نتیجه آثار غزو صحیح را ندارد و ارض مفتوحه، ملک مسلمین نمی شود، بلکه آثار غزو فاسد را دارد و اصلاً جریمه‌اش آن است که ارض، ملک امام عليه السلام می شود.

شرط سوم خراجی بودن زمین: محیة حال الفتح باشد

شرط سومی که برای خراجی بودن زمین علاوه بر فتح عنوةً و اذن امام عليه السلام لازم است، آن است که بنا بر مشهور باید زمین حال الفتح محیة باشد و از تذکره‌ی^۲ علامه رحمته الله استفاده می شود این مسأله بلاخلاف و اجماعی

۱. مصباح الفقاهة (المکاسب)، ج ۱، ص ۵۴۹:

الوجه الثالث: ما ذكره المصنف من أنه (يمكن أن يقال بحمل الصادر من الغزاة من فتح البلاد على وجه الصحيح، و هو كونه بأمر الإمام). و فيه مضافاً الى أن مورد حمل فعل المسلم على الصحة ما إذا كان الفعل ذا وجهين: الصلاح و الفساد، و دار الأمر بين حمله على الصحيح أو الفساد فإنه يحمل على الأول، للقاعدة المذكورة، و أما إذا كان كلا وجهي الفعل صحيحاً كما في المقام فلا مورد لها أصلاً، فإن الغزوات الواقعة إن كانت بإذن الإمام عليه السلام فالغنائم للمسلمين، و إلا فهي لإمام، و لا شبهة أن كلا الوجهين صحيح، فلا مورد لنفي أحدهما و إثبات الآخر بتلك القاعدة.

۲. تذكرة الفقهاء، ص ۴۰۲:

مسألة قسم علماءنا الأراضى اقساماً أربع: الأولى: ما فتحه المسلمون عنوة بالسيف و القهر و الغلبة كأرض العراق و الشام و هذه ان كانت محیة قبل الفتح فهي للمسلمين قاطبة الغانمون و غيرهم عند علمائنا و قالت العامة يختص بها الغانمون و النظر فيها عندنا الى الامام يقبلها من شاء مهما شاء من نصف او ثلث او ربع او أقل أو اكثر على حسب ما يقتضيه نظره ...

است.^۱ ظاهراً مرادشان از محیة حال الفتح، اعم از محیة بالاصالة و محیة بید الانسان می باشد. بنابراین این بحث دارای اهمیت فراوان و آثار زیادی است؛ چراکه طبق این قول اگر زمینی حال الفتح موات و بایر باشد، جزء اراضی خراجیه قرار نمی گیرد، بلکه جزء انفال بوده و متعلق به امام علیه السلام می باشد.

و اگر قائل شویم موتان بعد الاحیاء هم موجب صیوررت ارض از انفال می شود، مسأله سهل تر می شود. اما اگر همان طور که بعضی از متأخرین قائلند شرط سوم را نپذیریم و قائل شویم موات و محیة هر دو ارض مسلمین است، از آن جا که شرط قبلی را طبق صحیحی محمد بن مسلم توانستیم در مورد عراق و سائر اراضی مفتوح العنوة احراز کنیم، مسأله مشکل می شود و کل آن اراضی متعلق به مسلمین می شود که دیگر کسی نمی تواند بدون پرداخت خراج در آن تصرف کند، خرید و فروش آن به نحو خاصی واقع می شود، ساخت مسجد در آن مشکل می شود؛ زیرا «لاوقف الا فی ملک» و باید دنبال راه حلی برای آن بگردیم.

در مورد این شرط نیز باید بحث را هم از جهت کبروی که آیا چنین شرطی در خراجی بودن زمین لازم است یا خیر و هم بر فرض لزوم آن از جهت صغروی که چه زمین هایی عند الفتح آباد بوده و چه زمین هایی آباد نبوده، دنبال کنیم و نیز این بحث را مطرح کنیم که عند الشک در محیة بودن یا نبودن زمین حال الفتح، مرجع چیست؟

ادله‌ی لزوم محیة بودن زمین حال الفتح در خراجی بودن آن

وجه اوّل

۱. غنیة النزوع إلى علمی الأصول و الفروع، ص ۲۹۳:

قد بینا فیما مضی أن الموات من الأرض للإمام القائم مقام النبی صلی الله علیه و آله خاصة، و أنه من جملة الأنفال، يجوز له التصرف فيه بأنواع التصرف، و لا يجوز لأحد أن يتصرف فيه إلا بإذنه، و يدل على ذلك إجماع الطائفة.

✓ مجمع الفائدة و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان، ج ۷، ص ۴۷۰:

نقل فی المنتهی و التذكرة إجماعنا على كونها للمسلمين قاطبة، و عدم اختصاصها بالغزاة و غيرها، و عدم تفاضل احد على غيره، و كون الكل فيه سواء. و سيظهر لك كون المراد بما كان له هذا الحكم، المعمورة منها حال الفتح و القهر و الغلبة، دون مواتها حينئذ، فإنها للإمام صلی الله علیه و آله — كسائر الموات التي ليست ملكاً لأحد، و لم تجر عليه يد الملكية — بالاتفاق.

✓ رياض المسائل، ج ۸، ص ۱۱۴:

أرض الخراج، و هي و كل أرض فتحت عنوةً و هي بفتح العين و سكنون النون: الخضوع، و منه قوله سبحانه وَ عَنَتِ الْوُجُوهُ و المراد هنا: ما فتحت بالقهر و الغلبة و كانت مُحیة و معمورة وقت الفتح. فهي للمسلمين كافةً إلى يوم القيامة و لا يختص بها الغانمون و لا يفضلون على غيرهم، بل يشاركونهم في الجملة كشركة باقي المسلمين من غير خصوصية، بإجماعنا الظاهر المستفاد من جماعة؛ للمعتبرة المستفيضة.

اراضی خراجیه به زمین‌هایی گفته می‌شود که بعد از فتح و مستقر شدن اوضاع، از آن خراج اخذ می‌کردند، در حالی که از اراضی موات فائده‌ای عائد نمی‌شد و کسی روی آن کار نمی‌کرد تا خراج از آن اخذ شود، پس معلوم می‌شود اراضی موات، خراجیه محسوب نمی‌شود و متعلق به مسلمین نمی‌باشد.

إن قلت: از اراضی موات بعد از این که کسی آن را آباد می‌کرد، خراج اخذ می‌کردند، پس معلوم می‌شود متعلق به مسلمین بوده و ارض خراجی بوده است.

قلت: علی رغم کثرت موضوع احیاء اراضی موات مفتوح العنوة، هیچ جا نه در تاریخ و نه در روایات نقل نشده که از آن خراج اخذ می‌کردند و کسی نیز سؤال نکرده که آیا باید خراجش را پرداخت کند یا خیر. و اگر بر احیاء اراضی مفتوح العنوة خراج بسته می‌شد، قطعاً با خراجی که نسبت به اراضی محیاء بسته می‌شد، فرق می‌گذاشتند؛ مثلاً مهلت می‌دادند تا این اراضی که احیاء شده، اگر درخت کاشته‌اند بزرگ شده و ثمر دهد و اگر بذر پاشیده‌اند تا چند سال جبران هزینه‌هایش شود، در حالی که اثری از این حرف‌ها نه در تاریخ و نه در روایات نیست و تفصیلی بین خراجی که از زمین‌های مفتوح العنوة می‌گرفتند نقل نشده است.

پس معلوم می‌شود از اراضی مواتی که کسی آن را احیاء می‌کرد، خراج اخذ نمی‌شد و اراضی موات ملک مسلمین نبوده و متعلق به امام علیه السلام بوده است.

تقریر متن: عبدالله امیرخانی

استخراج منابع و روایات: جواد احمدی